

XVIII
a m ž i a u s
studijos

8

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Vyrai ir moterys

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

8

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Vyrų ir moterų

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2022

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-22-16)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos

(LIBIS) portale ibiblioteka.lt

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2022

© Straipsnių autoriai, 2022

© Lietuvos istorijos institutas, 2022

ISBN 978-609-8314-18-2

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8

Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 10

Moterų istorija tarp (Europos) Rytų ir Vakarų, arba vėl kryžkelėje /
Dalia Leinartė . . . 13

The History of Women between (European) East and West, or at a Crossroads
Again / *Dalia Leinartė* . . . 19

VYRAI IR MOTERYS VIEŠOJOJE ERDVĖJE

Gabrielė Jasiūnienė

Herbas kilmingos XVII–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moters
gyvenime – svarbi identiteto dalis . . . 28

The Coat of Arms in the Life of a Noblewoman in The Seventeenth-Eighteenth Century
Grand Duchy of Lithuania: An Important Part of Identity. *Summary* . . . 45

Aistė Paliušytė

Dailės mecenatystė Radvilų dvare Vėtinų laikais: našlės, žmonos ir dukros . . . 46

Patronage of Art at the Radvila Court During the Wettin Period: Widows, Wives and
Daughters. *Summary* . . . 75

Dariusz Rolnik

Codziennosc̄ żon senatorów „nowej kreacji” w czasach stanisławowskich na
kresach wschodnich Rzeczypospolitej – trzy mało znane białogłowy . . . 76

Naujai paskirtų senatorių iš rytinių Respublikos vaivadijų žmonių kasdienybė Stanislovo
Augusto laikais: trys mažai žinomos moterys. *Summary* . . . 95

Lina Balaišytė

Vincento Ignaco Marevičiaus „Abiejų lyčių edukacijos sistema“: apie natūralaus
ugdymo adeptą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje . . . 97

Wincenty Ignacy Marewicz's "A System of Education for Both Sexes": About an Adept of
Natural Education in the Grand Duchy of Lithuania. *Summary* . . . 114

Ewa Kula

Bracia Feliks i Marcin Ancypowie, czyli o trudach pracy nauczycielskiej w
czasach Komisji Edukacji Narodowej . . . 115

Broliai Feliksas ir Martymas Antipai, arba apie Tautinės edukacinės komisijos laikų
mokytojų darbo sunkumus. *Santrauka* . . . 129

PRIVATI ERDVĖ: SANTYKIAI ŠEIMOJE

Violeta Pansevič

XVII a. antrosios pusės – XVIII a. pomirtiniai turto inventoriai – Vilniaus miestiečių moterų kasdienybės istorijos šaltinis . . . 132

Posthumous Property Inventories of the Second Half of the Seventeenth and the Eighteenth Century: A Historical Source on the Daily Life of the Women of Vilnius. *Santrauka* . . . 161

Rita Regina Trimonienė

Sugyvenimas ir meilė. Jokūbo Nagurskio šeimos pavyzdys . . . 163

Concordance and Love. The Case of Jacob Nagórsky's Family. *Summary* . . . 177

Jolita Sarcevičienė

„Nieko negaliu nuveikti be tavo, širdelė, valios...“

Teresės Rachelės Sapiegienės laišakai vyrui Antanui Kazimierui Sapiegai . . . 178

There is nothing I can do without the will of my heart... Teresa's Rachel's Sapiežyna's Letters to her Husband Antoni Kazimierz Sapieha. *Summary* . . . 205

VAIZDAI IR ĮVAIZDŽIAI

Rūta Janonienė

Du vyrai smuklėje . . . 208

Two Men in a Tavern. *Summary* . . . 219

Lijana Birškytė-Klimienė

Šv. Onos – idealios žmonos, motinos ir senelės įvaizdis XVIII a. – XIX a.

pirmosios pusės Lietuvos katalikiškoje dailėje . . . 220

and Grandmother – in Lithuanian Catholic Art of the Eighteenth and the First Half of the Nineteenth Century. *Summary* . . . 265

Regina Jakubėnas

„Rozprawa Litwy z Polską“. O Jaśnie Oświeconą Księżniczkę Karolinę Katarzynę Radziwiłłównę . . . 268

„Lietuvos ir Lenkijos mūšis“ dėl jos šviesybės kunigaikštytės Karolinos Kotrynos Radvilaitės. *Santrauka* . . . 287

VYRAI IR MOTERYS RELIGINĖSE BENDRUOMENĖSE

Vaida Kamuntavičienė

Klauzūros ir neturto problema Kauno bernardinių vienuolyne . . . 290

The Issue of Enclosure and Poverty in the Convent of Bernardines in Kaunas. *Summary* . . . 307

Andrea Mariani

W stanie wdowim synogarliczym nieobrażonym krokiem postępowała. Jezuici w kręgu wdów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów XVII i XVIII wieku . . . 308
Būdama vargšė našlė, ji žengė nuolankiai. Jėzuitai ir našlės Abiejų Tautų Respublikoje XVII–XVIII amžiuje. *Santrauka* . . . 336

Karolis Tumelis

Viešas reikalas? Bylos dėl impotencijos XVII–XVIII a. Vilniaus ir Žemaitijos katalikų konsistorijose . . . 337
A Matter of Public Concern? Impotence-Related Cases in the Catholic Consistories of Vilnius and Samogitia in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. *Summary* . . . 356

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Merkinės seniūno Antano Kazimiero Sapiegos 1722–1729 metų dienoraštis, iš lenkų kalbos vertė, įvadą ir komentarus parengė Jolita Sarcevičienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 484 [1] p.; 27 cm + 1 elektron. opt. diskas (CD-ROM). ISBN 978-609-8183-90-0
Darius Vilimas . . . 360

Łukasz Wróbel. *Józef Jerzy Hylzen. Studium kariery magnackiej w XVIII wieku.* Toruń: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2022. – 402 p. ISBN 978-83-231-4607-0
Ramunė Šmigelskytė-Stukienė . . . 362

Asmenvardžių rodyklė . . . 366

Vietovardžių rodyklė . . . 380

BRACIA FELIKS I MARCIN ANCYPOWIE, CZYLI O TRUDACH PRACY NAUCZYCIELSKIEJ W CZASACH KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ

EWA KULA

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Adnotacja. Po utworzeniu Komisji Edukacji Narodowej w 1773 roku nauczyciele zakonnicy, w tym jezuita, przechodzili pod zwierzchność świeckiej władzy oświatowej. W miarę upływu czasu stopniowo zastępowani byli przez nauczycieli świeckich, wykształconych w szkołach głównych, Koronnej w Krakowie oraz Litewskiej w Wilnie.

Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule jest praca pochodzących z Litwy nauczycieli szkół średnich na terenie Wydziałów Wołyńskiego i Ukraińskiego. Byli to bracia: eksjezuita Marcin Ancypa i nauczyciel świecki, Feliks Ancypa. W artykule ukazano przede wszystkim postrzeganie obu braci w środowisku zawodowym, a także ocenę ich pracy zarówno przez współpracowników, jak i przez zwierzchników. Praca obydwu braci wywoływała cały szereg konfliktów i napięć w szkołach. Brak akceptacji dla nauczycieli świeckich ze strony ks. Marcina Ancypy powodował zatargi, dla których załagodzenia stosowano kolejne przeniesienia go do innych szkół. Fakt zaś pozostawania w związku małżeńskim jego brata Feliksa Ancypy był powodem, dla którego władze sugerowały jego odejście ze stanu akademickiego.

Słowa kluczowe: Komisja Edukacji Narodowej, nauczyciele szkół średnich, ks. Marcin Ancypa, Feliks Ancypa, szkoły Wydziału Wołyńskiego i Ukraińskiego.

Do czasu powołania w 1773 roku Komisji Edukacji Narodowej, nauczaniem na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów zajmowali się przede wszystkim jezuita i pijarzy oraz księża diecezjalni. Po utworzeniu Komisji przechodzili oni pod zwierzchność świeckiej władzy oświatowej, a w miarę upływu czasu stopniowo zastępowani byli przez nauczycieli świeckich, wykształconych w szkołach głównych, Koronnej w Krakowie oraz Litewskiej w Wilnie.

Przed Komisją Edukacji Narodowej stało zadanie wychowania w szkołach przyszłych obywateli, którzy byliby świadomi swoich praw i obowiązków oraz krytyczni wobec niedostatków życia politycznego i ekonomicznego kraju. Komisji przyświecało w jej działalności hasło ks. Stanisława Konarskiego dążenia przez reformę wychowania do odrodzenia ojczyzny¹. Realizację tej misji powierzono nauczycielom zreformowanych szkół średnich.

W miarę upływu czasu wizytujący szkoły wizytatorzy wypracowali ideał nauczyciela, do którego dążyli, pozostawiając do realizacji w szkołach zalecenia

¹ Ignacy Chrzanowski, *Komisja Edukacyjna i jej posiew*, Warszawa–Łódź: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1924, p. 6.

powizytacyjne. Idealem miał być nauczyciel łączący w sobie wszystkie cechy dodatnie dydaktyka i wychowawcy. A więc przede wszystkim powinien był gruntownie znać przedmiot, którego uczył, umieć jasno i wyraźnie tłumaczyć uczniom nowy materiał. Powinien był być wymagający w stosunku do uczniów, ale też tak ich zainteresować, by polubili naukę. Powinien był tak sterować ich pracą własną, aby odnosili wrażenie, iż „sami prawdy odkrywają”. A zatem negatywnie oceniani byli nauczyciele zbyt surowi, gwałtowni, używający słów grubiańskich. Żle widziany był też nauczyciel, jak mówiono wówczas „melancholiczny”, smutny, roztargniony, nie spełniający dobrze swoich obowiązków, chorowity, słaby, zbyt laskawy, a wreszcie zbyt stary. Nauczyciel w świetle zaleceń powizytacyjnych powinien był być energiczny, ale serdeczny dla młodzieży, delikatny w wysławianiu się i wesoły².

W swoich sprawozdaniach wizytatorzy zwracali szczególną uwagę na dobre obyczaje nauczycieli, uważając za naganne nie tylko pijaństwo i złe towarzystwo oraz stosunki z kobietami, ale krytykowali także zawarte małżeństwa, które formalnie nie były zabronione, jednak jeszcze wówczas źle widziane.

Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule jest praca nauczycielska eksjezuity Marcina Ancypy i jego brata, nauczyciela świeckiego, Feliksa, a przede wszystkim postrzeganie obu braci w środowisku zawodowym, zarówno przez współpracowników, jak i przez zwierzchników. Za podstawę źródłową do przygotowania opracowania przyjęto rękopiśmienne dokumenty, znajdujące się w Rosyjskim Państwowym Archiwum Akt Dawnych w Moskwie oraz w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także korespondencję nauczycieli i wizytatorów ze Szkołą Główną Koronną i raporty wizytatorów generalnych.

Bracia Ancypowie byli jedynymi pochodzącymi z Litwy nauczycielami szkół średnich na terenie Wydziałów Wołyńskiego i Ukraińskiego³. Jako pierwszy podjął obowiązki nauczyciela ks. Marcin Ancypa⁴, sprowadzony do Łucka w 1775 roku przez generała ziem podolskich Adama Kazimierza Czartoryskiego⁵.

2 Hanna Pohoska, *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1957, p. 234.

3 Najprawdopodobniej obydwaj bracia pochodzili z terenów dzisiejszej Białorusi. Od 1569 r., po utworzeniu państwa polsko-litewskiego, tereny białoruskie oraz Litwa tworzyły do 1795 roku Wielkie Księstwo Litewskie. Nie wiadomo dokładnie, w jakim mieście urodził się M. Ancypa. Zob. Anna Królikowska, Ancypa Marcin (1747–po 1791), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018, p. 77.

4 Zob. list Feliksa Ancypy do sekretarza Szkoły Głównej, pisany z Winnicy 12 stycznia 1787 roku. *Listy z prowincji. Korespondencja wizytatorów generalnych, rektorów i nauczycieli ze Szkołą Główną Koronną 1779–1794*, zebrała, wstępem i przypisami oraz indeksami opatrzyła Kamilla Mrozowska, Warszawa: Wydawnictwa Instytutu Historii Nauki PAN, 1998, p. 275.

5 Adam Kazimierz Joachim Czartoryski (1734–1823), książę, generał ziem podolskich, komendant Szkoły Rycerskiej, członek Komisji Edukacji Narodowej, wizytator. Był synem wojewody ruskiego Augusta i Zofii z Sieniawskich *primo voto* Denhoffowej. Studiował w Dreźnie, Bruk-

Ks. M. Ancypa był od 1766 roku w zakonie jezuitów w Wilnie, po czym w latach 1769–1772 odbył studia filozoficzne w Nowogródku, gdzie uczył przez jeden rok w klasie gramatyki, następnie podjął studia teologiczne w Akademii Wileńskiej⁶. A zatem w chwili kasaty zakonu jezuitów był studentem Akademii. Z tego okresu pochodzi znajdujący się w zbiorach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Akt Dawnych dokument, zatytułowany *Regestr osób exjezuitów Prowincji Litewskiej pozostających, Jaśnie Oświeconemu książęciu Ignacowi Massalskiemu, biskupowi wileńskiemu a Prezydentowi Komisji Edukacji Narodowej z jak najgłębszym respektem podany roku 1774, miesiąca lipca, dnia Dziesiątego*. W tym dokumencie Marcin Ancypa wymieniony jest w wykazie księży profesorów retoryki i poetyki w Wilnie jako kleryk. Zanotowano, iż w chwili sporządzenia wspomnianego wykazu miał on 27 lat, od ośmiu lat był w zakonie jezuitów, uczył retoryki i deklarował chęć nauczania w szkołach.

Również w wileńskiej Akademii uzyskał M. Ancypa doktorat z filozofii i nauk wyzwolonych. Został następnie ok. 1775 roku prefektem w szkole wojewódzkiej w Łucku, w Wydziale Wołyńskim, gdzie w latach 1775–1779 uczył także rolnictwa⁸.

Ponieważ biogram ks. M. Ancypy, zamieszczony w przywołanym *Słowniku biograficznym* podaje jako kolejne miejsce zatrudnienia szkołę żytomierską w Wydziale Ukraińskim od 1781 roku, i takie dane zawiera nota biograficzna zamieszczona w pracy Jana Poplatka, pojawia się pytanie, jakie były jego losy do tego czasu po ustaniu zatrudnienia w Łucku. Odpowiedzi na to pytanie dostarczyła analiza archiwaliów zgromadzonych w Rosyjskim Państwowym Archiwum Akt Dawnych w Moskwie (Российский государственный архив древних актов, РГАДА), w

seli i Włoszech. W 1755 wyjechał z misją dyplomatyczną do Wiednia, a w 1757 do Anglii. W 1758 został generałem ziem podolskich. W 1768 mianowany komendantem Szkoły Rycerskiej. Dla kadetów napisał *Katechizm kadecki* oraz *Definicje różne przez pytania i odpowiedzi dla korpusu kadetów*. Do Polski wrócił z zagranicy na wezwanie prezesa Komisji Edukacji Narodowej, biskupa I. Massalskiego. Był autorem pierwszych na świecie przepisów dla prywatnych pensji żeńskich i męskich. Wziął udział z ramienia Komisji Edukacji Narodowej w uroczystym otwarciu Szkoły Głównej w Wilnie. Beata Lorens, Adam Kazimierz Joachim Czartoryski (1734–1823), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 151–153.

6 Studia teologiczne kończyły proces pełnego kształcenia jezuickiego. Ich program, zgodnie z *Ratio studiorum* obejmował teologię scholastyczną, dogmatyczną (obejmującą Pismo Święte, naukę Ojców Kościoła i uchwały soborowe), polemiczną zwaną kontrowersją i teologię moralną oraz język łaciński, grecki i hebrajski. Zob. Janina Kamińska, *Universitatis Vilnensis. Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1792*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Wyższa Szkoła, 2004, p. 40.

7 Российский государственный архив древних актов, ф. 1603, оп. 1, д. 79, Regestra osób zniszczonego zakonu księży jezuitów roku 1773 i 1774 sporządzone, k. 38.

8 *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1778–1780*, wyd. Teodor Wierzbowski, zeszyt 38, Warszawa: z zapomogi Kasy im. Dr Józefa Mianowskiego, 1913, p. 12; Jerzy Fierich, *Nauki rolnicze w szkołach średnich Komisji Edukacji Narodowej*, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1950, p. 139; Jan Poplatek, *Komisja Edukacji Narodowej. Udział byłych jezuitów w pracach Komisji Edukacji Narodowej*, uzup. L. Grzebień, Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1973, p. 273; Anna Królikowska, *op. cit.*

Jgnazy Suchonki Kler.	27.	9.	Klasy Retoryki, y chce uczyć	Witnie
Antoni Montwiłł Kler.	26.	8.	Klasy Retoryki, y zdalny jest	Witnie
Jacek Żukowki Kler.	25.	10.	Klasy Retoryki, y zdalny jest	Witnie
Jgnazy Sotowit Kler.	25.	8.	Klasy Retoryki, y zdalny jest	Witnie
Antoni Witkott Klerki.	25.	9.	Klasy Retoryki	Witnie
Marcin Anuypa Klerki.	24.	8.	Klasy Retoryki, y ma obrot uczyć	Witnie
K. Jacek Niemcewicz	34.	12.	Klasy Retoryki, y jest zdalny	Witnie
Klercy, ktorzy się			uczą, aby byli zdalni do uczenia	
Maciej Fryx Klerki	31.	11.	Stucha Teol. uczy, Mestr. języka, y chce Teol. kony	Witnie
Jacek Rafalki Klerki	28.	5.	Uczy in Coll. Nobil. Stucha Teol. y chce stuchać daly	Witnie
Jgnazy Kelmicki Klerki	23.	9.	Stucha Teol. y chce stuchać daly	Witnie
Jgnazy Kontrym Klerki	25.	6.	Chce stuchać Teol. teraz in Coll. Nobil.	Witnie
Jan Bul Klerki	25.	10.	Klasy Kenni gramatyki, chce stuchać Teol.	Witnie
Jan Swertonowski Klerki	24.	11.	Stucha Teol. y chce stuchać	Witnie
Fran. Zajgaskowicki	23.	5.	Jeżozie nie Filozof.	Witnie
Andrzej Rhoman Kler.	19.	4.	Konwazy Filozofii pragnie	Witnie
Kazim. Siwicki Klerki	19.	4.	Stucha Filozofii, y dostuchać pragnie	Witnie
Francis. Timmerman Kler.	19.	4.	Stucha Filozofii, y pragnie dostuchać	Witnie
Jozef Tahl Klerki	18.	4.	Stucha Filozofii, y pragnie dostuchać	Witnie
Jacek Byzcho Klerki	21.	5.	Stucha Filozofii, y pragnie dostuchać	Witnie
Tomaz Lemki Klerki	19.	5.	Stucha Filozofii, y dostuchać pragnie	Witnie
Wiktor Boniatowski Kler.	18.	4.	Stucha Filozofii, y pragnie dostuchać	Witnie
Francis. Kuknicki Kler.	19.	4.	Stucha y pragnie dostuchać Filozof.	Witnie
Mikolaj Tomaszewicki	18.	4.	Stucha y pragnie dostuchać Filozof.	Witnie
Jacek Mordas Klerki	24.	3.	Stucha y pragnie dostuchać Filozof.	Witnie
Andrzej Juski Klerki	21.	3.	Stucha y pragnie dostuchać Filozofii	Witnie
Wawrzyniec Bohicentka	20.	4.	Stucha y pragnie dostuchać Filozofii	Witnie
Clerici			Perpetui.	
Przyrostom Bagnicki	58.	41.	Zastużony na różnych funkcjach. Dzia Klerki	Witnie
Jozef Boosewicz	67.	23.	Zastużony w różnych funkcjach. Dzia Klerki	Witnie
Jozef Jędrzejewski	57.	22.	Zastużony muzyk. Dzia Klerki	Witnie
Dominik Stefanowicz	64.	29.	Zastużony kucobanz. Dzia Klerki	Witnie
Michał Worm	43.	22.	Zastużony w różnych funkcjach. Dzia Klerki	Witnie
			Laicy Zastużeni	

1. Российский государственный архив древних актов, ф. 1603, оп. 1, д. 79,

Regestra osób zniesionego zakonu księży jezuitów roku 1773 i 1774 sporządzone, k. 38.

zespole (fondzie) nr 1603, zatytułowanym Комиссия эдукационного фундаша (Komisja funduszu edukacyjnego)⁹, a także analiza raportów wizytatorów generalnych¹⁰. We wspomnianym zespole archiwalnym, w opisie 1., w teczce (дело) 103 zatytułowanej *Memoriały*, znajduje się notatka, podpisana własnoręcznie przez ks. A. K. Czartoryskiego, sporządzona w 1780 roku przy okazji wizytacji szkół w departamentach ukraińskim i podolskim, poświadczająca zatrudnienie M. Ancypy w szkole winnickiej¹¹. Fakt zatrudnienia w 1780 roku M. Ancypy w Winnicy potwierdzony jest również w raporcie wizytującego szkołę A. K. Czartoryskiego, w którym wyróżnił M. Ancypę uczącego tam geometrii¹². Również proboszcz tuczyński, ks. Ignacy Omieciński¹³, delegowany do odbycia wizytacji przez ks. Czartoryskiego, odnotował w raporcie, że wizytował w 1780 roku szkoły w Humaniu w towarzystwie profesora geometrii ze szkół winnickich ks. Ancypy, którego miejsce tymczasem zastępował w Winnicy profesor filozofii Jan Odyniec¹⁴. W tym samym roku proboszcz I. Omieciński wziął do pomocy ks. Ancypę na wizytację szkół szarogrodzkich¹⁵.

W latach 1781–1783 pełnił ks. Ancypa obowiązki prefekta w szkole podwydziałowej w Żytomierzu. Nie cieszył się tam dobrą opinią, ponieważ niechętnie odnosił się do nauczycieli świeckich, tolerował nieobecność uczniów na ich lekcjach, ponadto pozwalał im przenosić się do klas wyższych bez promocji, stwarzając tym samym

9 Więcej o zespole f. 1603 in: Janina Kamińska, Ewa Kula, Źródła do dziejów Komisji Edukacji Narodowej w zasobach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Akt Dawnych w Moskwie, in: *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 2016, t. 53, p. 135–147.

10 *Raporty generalnych wizytatorów z lat 1774–1782*, wyd. Teodor Wierzbowski, zeszyt 25, Warszawa: z zapomogi Kasy im. Dr Józefa Mianowskiego, 1907, p. 39.

11 A. K. Czartoryski w związku z potrzebą wyznaczenia kandydatów do kierowania szkołami, zamieścił tam propozycję, aby stanowisko prefekta szkoły w Kamieńcu Podolskim objął ks. Marcin Ancypa, nauczyciel geometrii w szkołach winnickich. Российский государственный архив древних актов, ф. 1603, оп. 1, д. 103, *Memoriały 1781*, k. 169.

12 Więcej o raporcie A. K. Czartoryskiego, zob.: Ewa Kula, Wizytacja Adama Kazimierza Czartoryskiego szkół wołyńskich i ukraińskich i jej znaczenie dla Komisji Edukacji Narodowej, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 5: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Luomas. Pašaukimas. Užsiėmimas*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019, p. 157–177.

13 Ignacy Omieciński (1717–1783), eksjezuita, zastępca wizytatora szkół. Urodził się na Wołyniu, do zakonu jezuitów wstąpił w Krakowie w 1732. Studiował filozofię w Ostrogu oraz teologię w Krakowie. Profesor retoryki w Krośnie i Kamieńcu Podolskim, kaznodzieja i prefekt bursy w Kamieńcu Podolskim, superior w Żytomierzu, gdzie otworzył publiczne szkoły jezuickie. Jako subdelegat A. Czartoryskiego z pomocą M. Ancypy zwizytował szkoły w Humaniu i Szarogrodzie. Andrzej Paweł Bieś, Omieciński Ignacy (1717–1783), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 463.

14 Jan Odyniec (1738 – po 1803), eksjezuita, nauczyciel, prorektor, wizytator. Pochodził z okolic Baru. Do zakonu jezuitów wstąpił w Krakowie w 1753. Po kasacie zakonu uczył w Łucku, a następnie w Winnicy. Od 1783 do 1793 prorektor szkoły podwydziałowej w Żytomierzu. Otrzymał godność kanonika katedralnego kijowskiego i łuckiego. Anna Królikowska, Odyniec Jan (1738 – po 1803), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 457.

15 *Raporty generalnych wizytatorów z lat 1774–1782*, wyd. Teodor Wierzbowski, zeszyt 25, Warszawa: z zapomogi Kasy im. Dr Józefa Mianowskiego, 1907, p. 39, 43, 47.

możliwość nieuczęszczania na wykłady nauczycieli, bez ponoszenia konsekwencji¹⁶. Z tych powodów wizytujący szkołę w 1783 roku ks. Franciszek Kolendowicz¹⁷ w raporcie zanotował, że na prefekta szkoły w Żytomierzu były zażalenia nauczycieli, którzy złożyli w tym przedmiocie rezolucję, zawierającą aż dziewięć dość poważnych zarzutów. Oskarżenia dotyczące niewłaściwego sprawowania obowiązków prefekta przez ks. M. Ancypę były następujące: 1. Bardzo często wyjeżdżał, 2. Nie doglądał spraw uczniów, nie był na lekcjach ani na stancjach uczniowskich, 3. Pobierał za podręczniki przysyłane przez Komisję wyższą niż należna cena, tłumacząc to kosztami transportu, 4. Nie pilnował dyscypliny wśród dyrektorów, 5. Nie kontaktował się z nauczycielami, mimo wyraźnych w tej kwestii zaleceń i instrukcji Komisji, 6. Wyznaczał uczniów na dyrektorów według swojego uznania, a nie według ich zdolności, 7. Nie wyciągał konsekwencji wobec uczniów opuszczających lekcje i popełniających inne wykroczenia, 8. Składek od uczniów na potrzeby zimowe nie przeznaczał na ogrzewanie budynku, 9. Uzurpował sobie władzę nad nauczycielami nawet w obecności rektora szkoły¹⁸. Na skutek wspomnianej rezolucji, złożonej przez nauczycieli Michałowi Poniatowskiemu, ks. F. Kolendowicz zawiesił ks. M. Ancypę w obowiązkach i przedstawił Komisji do dalszych decyzji¹⁹. Komisja Edukacji Narodowej postanowieniem z 6 lutego 1784 roku zwolniła go z urzędu prefekta, ale jednocześnie przyznała roczną pensję tymczasową w wysokości 600 zł, wypłacaną od 1 października 1783 roku z funduszy nadzwyczajnych oraz prawo do nauczania od roku szkolnego 1784/1785²⁰. Wizytujący szkołę w 1784 roku ks. Bonifacy Garycki²¹ ocenił poziom jej funkcjonowania jako niedobry²².

Wkrótce też znaleziono rozwiązanie problemu zatrudnienia ks. M. Ancypy, bowiem wizytujący w lipcu 1784 roku szkołę bazylikańską w Kaniowie wizytator ks.

16 Chodziło o pierwszych w szkole żytomierskiej akademików, Wawrzyńca Łojowskiego i Pawła Starnawskiego, którym ks. M. Ancypa utrudniał normalną pracę oraz podważał ich autorytet u uczniów i dyrektorów. Jan Poplatek, *op. cit.*, p. 268–269.

17 Franciszek Kolendowicz (1738–1813), profesor teologii Szkoły Głównej Koronnej, wizytator generalny. Jan Ryś, Kolendowicz Franciszek Stanisław Kostka (1738–1813), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 310.

18 Adam Massalski, Ewa Kula, *Komisja Edukacji Narodowej. Szkoły w Wydziale Wołyńskim i Ukrainskim*, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 7 i 8, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018, p. 127–128.

19 *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1783*, wyd. Teodor Wierzbowski, zeszyt 26, Warszawa: z zapomogi Kasy im. Dr Józefa Mianowskiego, 1910, p. 73.

20 Decyzję podpisali członkowie Komisji Edukacji Narodowej ks. Michał Poniatowski, Maciej Grzegorz Garnysz herbu Poraj oraz Michał Hieronim Radziwiłł. *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1781–1785*, wyd. Teodor Wierzbowski, zeszyt 39, Warszawa: z zapomogi Kasy im. Dr Józefa Mianowskiego, 1915, p. 32.

21 Bonifacy Garycki (1742–1822), prefekt, profesor prawa, dziekan Wydziału Prawa Szkoły Głównej Koronnej, wizytator generalny. Jan Ryś, Garycki Bonifacy (1742–1822), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 203.

22 Hanna Pohoska, *op. cit.*, p. 348.

B. Garycki zalecił, aby był prefekt w Żytomierzu, ks. Ancypa, objął od nowego roku szkolnego urząd prorektorski szkół kaniowskich²³. Tak też się stało, jednak po upływie dwóch lat szkoła w Kaniowie została oddana we władanie zakonu bazylianów. Dla ks. M. Ancypy oznaczało to pozostawanie od 1786 roku bez zatrudnienia. Zwrócił się w tej sprawie do ks. B. Garyckiego, wizytującego szkołę kaniowską w lipcu 1786 roku, prosząc o utrzymanie pensji, którą otrzymywał jako prefekt oraz o umieszczenie go na podobnym do dotychczas zajmowanego stanowisku²⁴. Ks. M. Ancypa miał poparcie Szkoły Głównej Koronnej, gdyż stamtąd wysłano pismo do Komisji prosząc, aby „straciwszy urząd prorektora przy szkołach kaniowskich nie był pokrzywdzony co do pensji przez 4 lata mu zaręczonej”²⁵.

Tak więc miał ks. M. Ancypa zagwarantowaną pensję prorektorską do 1788 roku, nie wykonując *de facto* takich obowiązków. Skorzystał też z propozycji A. K. Czartoryskiego, dotyczącej objęcia probostwa w Granowie, w konsystorze braclawskim. Nic więc dziwnego, że kiedy Szkoła Główna Koronna wystąpiła z wnioskiem w sprawie powierzenia ks. Ancypie urzędu prorektora w szkole w Krzemieńcu w październiku 1786 roku, ten zdecydowanie odmówił, powołując się na zbyt dużą odległość od miejsca sprawowania obowiązków proboszcza do szkoły oraz duże koszty ewentualnej przeprowadzki²⁶. Równocześnie od początku roku szkolnego 1786/87 M. Ancypa zastępował w szkole winnickiej swojego brata Feliksa, zajętego pracą w charakterze geometry za kordonem austriackim. Zastępował jak się wydaje jedynie formalnie, gdyż Mateusz Mecherzyński²⁷ pisał z Winnicy do Szkoły Głównej w grudniu 1786 roku: „mamy j. ks. Ancypę prefekta kaniowskiego, zastępującego miejsce brata swego matematyki profesora, którego jeszcze po wakacjach szkoły nie widziały, gdyż się dotąd bawi rozmiarem w kordonie cesarskim, a zastępca kiedy chce idzie do szkoły, teraz zaś, wziąwszy już od kilku dni prezentę na dobre probostwo granowskie, wcale do szkół przestał chodzić”²⁸.

Gdy ks. Nikodem Mokrzycki²⁹, rektor szkoły wydziałowej w Winnicy miał otrzymać emeryturę na koniec roku szkolnego 1786/1787, na jego miejsce zgłosił swoją

23 *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1784*, wyd. Teodor Wierzbowski, zeszyt 27, Warszawa: z zapomogi Kasy im. Dr Józefa Mianowskiego, 1911, p. 78.

24 *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1786*, wyd. Teodor Wierzbowski, zeszyt 29, Warszawa: z zapomogi Kasy im. Dr Józefa Mianowskiego, 1914, p. 78.

25 *Do x. Mokrzyckiego, rektora Wydziału Ukraińskiego dnia 12 października 1786 r. z Krakowa*. Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, rkps 244, Korespondencja wizytatorów z Akademią od roku 1780 do 1793, k. 135.

26 *Listy z prowincji*, p. 270.

27 Mateusz Mecherzyński był w l. 1783–1786 profesorem prawa w szkole wydziałowej w Poznaniu, następnie do 1791 w Winnicy. R. Ślęczka, Mecherzyński Mateusz, nauczyciel świecki, in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 406–407.

28 *Listy z prowincji*, p. 273.

29 Nikodem Mokrzycki (1743 – po 1791), eksjezuita, prefekt, od 1783 rektor Wydziału Ukraińskiego. Otrzymał stopień doktora teologii Szkoły Głównej Koronnej. Od 1786 był kanonikiem inflanckim. Beata Topij-Stempińska, Mokrzycki Nikodem (1743 – po 1791), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 425–426.

tych wszystkich przyniesio, które utrzymują spójność i miłość ogra-
madzenia. W innych szkołach Wydziału Ukraina Dobrodź żadna in-
sza nie nastąpiła odmiana, gdyż ze Jk Chymonowicki przesławił się
z Łyżomirza na Kłaspę II do Kamionica. Za Jk Ancypa, P. Rektora
z Kamionicami pisze szkoła Jtk do P. Kommissji aby straszyć listy
P. Rektora z innych szkół kamionickich niebył pobrany w 10 do
Poncy przez 4 lata ony zarzuceny. Wyższe Genérale Szkoły
Jtk na wszystkie szkoły rozporządzenie, aby Urniecie nie wporod być
przyimawani do Kłasy, tylko za pokaraniem Prefektowi lub P. Rektora
wzrostu wszystkich książek elementarnych przepisanych na tę Kłaspę,
do której wchodzi, pod temi warunkami aby nie przyimawali żadne-
go ale przestali na pokarany sobie zładach i magazynach i nauki
i przepisanych książek. Powtórze żeby mieć wzgląd na Urniecie prawdy
wie Ubogich, i nie wymagali na nich tego, od czego ich niedostatek
wymawia. Chcąc Wp. Dobrodź w ograniczać wszelkiej delikatności,
i dyskretyi zalicz w szkołach swoich, to szkoły Jtk rozporządzenie,
w którym żadnego innego miesiąca wiodła, tylko aby Urniecie P.
Kommissji, jak najpierwniej były wyhonane, a tym iż domiastem
Jtk. Adyrićoni do Łyżomirza. Wyjeżdżający z Krowawa Prefek-
ta wie przywiozą dostateczną liczbę żądanych na Wydział Ukraini-
cki elementarnych książek.

2. Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, rkps 244, Korespondencja wizytatorów z Akademią od roku 1780 do 1793, k. 135.

kandydaturę ks. M. Ancypa nie bacząc na to, że niedawno odmówił przyjęcia prorektorstwa w szkole krzemienieckiej. Fakt ten wywołał sprzeciw ze strony wizytatora, ks. Waleriana Bogdanowicza³⁰, który w liście 8 maja 1787 roku do rektora Szkoły Głównej Feliksa Oraczewskiego³¹ przypomniał, jakie dotychczas zastrzeżenia zgłaszano wobec ks. M. Ancypy. W zakończeniu listu stwierdził: *Żaden by się w Wydziale Ukrainiskim*

³⁰ Walerian Bogdanowicz (? – 1819), ksiądz, profesor prawa Szkoły Głównej Koronnej, wizytator generalny. Doktorat z prawa uzyskał w Wiedniu, a z teologii w Krakowie. Miał duży wkład w pracach nad kodeksem Stanisława Augusta w kwestii uregulowania statusu prawnego duchowieństwa, sądownictwa i związków małżeńskich. Opracował *Zbiór prawa kanonicznego polskiego*. Jan Ryś, Bogdanowicz Walerian (? – 1819), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 104.

³¹ Feliks Oraczewski h. Szreniawa (1739–1799), literat, działacz oświatowy, wolnomularz, od 1786 do 1790 rektor Szkoły Głównej Koronnej i członek Komisji Edukacji Narodowej, członek Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych. Od 1773 poseł na sejm. W l. 1778–1780 konsyliarz Rady Nieustającej i członek Departamentu Policji. W 1790 został posłem we Francji. Jan Ryś, Oraczewski [Szczęsny] Feliks (1739–1799), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 464–465.

i przy szkołach tutejszych nie utrzymał profesor – pisał – gdyby Prześwietna Komisja chciała go rezolwować [powziąć decyzję] na rektora wydziałowego lub prorektora. [...] Znany jest Prześwietnej Komisji ks. Ancypa ze swoich przeszłych czynności, łatwiej tedy będzie Panu Dobrodziejowi powagą swoją uprzedzić i zapewnić P. Komisję, że gdyby chciała patentować na rektorję ks. Ancypę, sprawiłaby wielką niespokojność nie tylko całemu wydziałowi, ale nadto sobie samej i Szkole Głównej. Okolicznością przemawiającą przeciwko umieszczeniu ks. M. Ancypy na stanowisku rektora szkoły wydziałowej było także, zdaniem ks. W. Bogdanowicza, małżeństwo jego brata³².

Ks. M. Ancypa dodatkowo sam osłabiał swój wizerunek, gdyż okazał się człowiekiem nierzetelnym. Pracując w Łucku zaciągnął dług u tamtejszego kupca, Samuela Michlera, w kwocie 277 zł 5 ½ gr. Ponieważ długu nie uregulował i przeniósł się do Winnicy, a następnie do Żytomierza, kupiec ten wysłał pismo wraz z pokwitowaniem pożyczki do Komisji. Skarga trafiła do Hugona Kołłątaja³³, który wysłał z kolei te dokumenty do wizytatora Bogucickiego w 1785 roku i prosił o polecenie ks. Ancypie, wówczas pełniącemu obowiązki prefekta w Kaniowie, uregulowania wspomnianej należności w ciągu trzech tygodni. Sprawa ta zdaniem H. Kołłątaja umniejszała przyzwoitej władzy nad stanem akademickim, dlatego zakazał nauczycielom zaciągać długi bez wiedzy rektora lub prorektora lub przynajmniej oddawać je w terminie³⁴.

Ks. M. Ancypa zakończył pracę nauczycielską w 1787 roku, a w 1791 roku znalazł się na liście emerytów³⁵.

Jego brat Feliks był nauczycielem świeckim. Karierę nauczycielską na terenie Korony rozpoczął w Łucku w 1779 roku, dokąd zapewne przyjechał za bratem. Feliks Ancypa uczył tam przez 3 lata, to jest do momentu, gdy się ożenił. Z tego powodu został pozbawiony prawa nauczania przez ks. Andrzeja Słabniewicza³⁶, rektora Wydziału Wołyńskiego. Ponownie do stanu akademickiego przyjęty został w 1782 roku i mianowany nauczycielem matematyki w Winnicy³⁷. Złożył on submisję na ręce wizytatora ks. Franciszka Kolendowicza dopiero w 1783 roku³⁸.

32 *Listy z prowincji*, p. 47.

33 Hugo Kołłątaj (1750–1812), herbu Kotwica, ksiądz, referendarz wielki litewski, podkanclerzy koronny, polityk, pisarz, filozof, reformator i rektor Akademii Krakowskiej, potem Szkoły Głównej Koronnej, członek Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, wizytator, współautor Ustaw Komisji Edukacji Narodowej. Katarzyna Buczek, Kołłątaj Hugo ks. (1750–1812), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 311–313.

34 *Instrukcje dla wizytatorów generalnych szkół Komisji Edukacji Narodowej 1774–1794*, oprac. Kalina Bartnicka i Irena Szybiak, seria: Archiwum Dziejów Oświaty, t. 7, Wrocław–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1976, p. 70–71.

35 Tamże, p. 211; Anna Królikowska, *op. cit.*

36 Andrzej Słabniewicz (1722–1786), eksjezuita, nauczyciel, prefekt stanu akademickiego, prorektor, rektor Wydziału Łuckiego i Wołyńskiego. Przed 1781 otrzymał tytuł kanonika łuckiego. Emeryt od 1785. Ludwik Grzebień, Słabniewicz Andrzej (1722–1786), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 586–587.

37 Adam Massalski, Ewa Kula, *Komisja Edukacji Narodowej. Szkoły w Wydziale Wołyńskim i Ukraińskim*, p. 99.

38 *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1783*, wyd. Teodor Wierzbowski, zeszyt 26, Warszawa: z

Miało to miejsce w szkole w Winnicy, która była szkołą akademicką. Przypomnieć bowiem należy, że w ogłoszonych pierwszych instrukcjach dla wizytatorów w latach 1782 i 1783, mówiących między innymi o potrzebie zorganizowania stanu nauczycielskiego, polecono wizytatorom dopilnowanie składania submisji przez wszystkich nauczycieli szkół akademickich. Miały być one podstawą do egzekwowania od nauczycieli przestrzegania przez nich przepisów Komisji³⁹.

Wiadomo, że Feliks Ancypa starał się o uzyskanie uprawnień geometry, co umożliwiłoby mu wykonywanie pracy przynoszącej dodatkowe, niezależne od obowiązków nauczycielskich dochody, gdyż pensja 1200 zł nawet dla jednego nauczyciela była czasem niewystarczająca. Starania te poparł ks. Bonifacy Garycki w liście do sekretarza Szkoły Głównej z Żytomierza 28 czerwca 1786 roku. Prosił wtedy o wydanie zaświadczenia, które będzie podstawą do otrzymania przez F. Ancypę, profesora matematyki, patentu na geometrę przysięgłego⁴⁰. W domu zgromadzenia w Winnicy zamieszkiwał wraz z żoną, która, jak informował rektora Szkoły Głównej F. Oraczewskiego wizytator W. Bogdanowicz, stała się nieznośna rządcom i nauczycielom, którzy dopraszali się, ażeby na rok przyszły szkolny do innych zgromadzeń byli przeniesieni, jeżeli by ta pani profesorowa miała dłużej z nimi mieszkać. Inne szczegóły na temat żony F. Ancypy podawał w liście do sekretarza Szkoły Głównej prefekt ks. Wojciech Jabłoński⁴¹, który donosił o zamieszaniu, wywołanym podejrzeniami F. Ancypy o romans żony z nauczycielem Himonowskim⁴². Pisał: „Lubi ona zabawy, rozrywki, żarciki i mówi nawet – ja nieładna, ale miła wszelako. Słyszę ja, że ją prześladują o H...[imonowskiego]. [...] Pan A[ncypa] tetryk, melancholik, a nawet słaby, pozór bierze za rzecz samą”. To wszystko powodowało, że ks. W. Jabłoński konkludował: „Dobrzeby [!] było, gdyby p. A[ncypa] uchylił się od szkół, ponieważ lekcje matematyki wymagają sił dzielnych i tłumaczenia się żywego”. Sugerował nawet, że mógłby F. Ancypa

zapomogi Kasy im. Dr Józefa Mianowskiego, 1910, p. 70; Kamilla Mrozowska, *Walka o nauczycieli świeckich w dobie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony*, Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1956, p. 224.

39 Irena Szybiak, Praktyka stanu nauczycielskiego w świetle instrukcji dla wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej, in: Irena Szybiak, *Szkola, nauczyciel, wychowanie*. Wybór studiów z okazji jubileuszu 75. urodzin i wieloletniej pracy naukowej, redakcja naukowa Janina Kamińska i Adam Fijałkowski, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016, p. 268–283.

40 *Listy z prowincji*, p. 44.

41 Wojciech Jabłoński (? – 1786), ksiądz, prefekt, kaznodzieja. W l. 1778–1781 profesor kl. II w Szkole Przygłówniej w Krakowie, a w l. 1783–1786 prefekt w szkole wydziałowej w Winnicy. Adam Massalski, Ryszard Ślęczka, Jabłoński Wojciech Stanisław (? – 1786), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 252.

42 Antoni Himonowski (1756–1830), nauczyciel świecki. Kształcił się w Akademii Zamojskiego w Zamościu. Uczył od 1781 w szkole podwydziałowej w Łucku, w l. 1782–1785 w szkole wydziałowej w Winnicy, w r. 1785/1786 w szkole podwydziałowej w Żytomierzu, w l. 1786–1788 w szkole podwydziałowej w Kamieńcu Podolskim i następnie do 1791 w Krakowie. Emeryturę otrzymał w 1820 r. Ewa Kula, Ryszard Ślęczka, Himonowski Antoni (1756–1830), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 238–239.

wygodnie z bratem pojechać w następnym roku do Kaniowa, gdyby tam potrzebni byli profesorowie⁴³.

Gdy w początkach roku szkolnego 1786/87 F. Ancypa, zajmując się wypełnianiem obowiązków geometry, przebywał na terenie Galicji i opóźnił swe zajęcia, został napomniany przez rektora N. Mokrzyckiego. W 1787 roku został negatywnie oceniony przez wizytatora ks. Waleriana Bogdanowicza, a w następnym roku wizytator Jan Krusiński⁴⁴ stwierdził, że do nauczania logiki F. Ancypa wykorzystywał innych nauczycieli, co było spowodowane wykonywaniem przez niego czynności geometry i komornika granicznego w terenie⁴⁵.

Feliks Ancypa usprawiedliwiał w liście do Szkoły Głównej w styczniu 1787 roku swoją przedłużającą się nieobecność koniecznością zakończenia rozpoczętych podczas wakacji pomiarów geodezyjnych. Uważał przy tym atmosferę wokół jego osoby za złośliwość⁴⁶.

Wprawdzie w biografii zamieszczonym w *Słowniku biograficznym*⁴⁷ znajduje się informacja, że F. Ancypa wystąpił z zawodu po 1787 roku, jednak analiza *Instrukcji* danej przez Szkołę Główną Koronną wizytatorowi ks. Józefowi Muszyńskiemu⁴⁸ dnia 3 kwietnia 1789 roku prowadzi do wniosku, że Feliks Ancypa był nauczycielem matematyki w Winnicy do roku szkolnego 1788/1789⁴⁹. We wspomnianej *Instrukcji* Szkoła Główna zalecała rozpoznanie powodów, dla których nauczyciel ten, spędzający święta Bożego Narodzenia 1788 roku na probostwie u brata w Granowie, nie wrócił do Winnicy przez kilka miesięcy. W zależności od przyczyny tak długiej nieobecności nauczyciela w szkole, Komisja zaleciła zastosowanie kary zgodnie z *Ustawami*⁵⁰. Jednak w 1789 roku wystąpił on z wnioskiem o emeryturę z powodu

43 *Listy z prowincji*, p. 261–262.

44 Jan Kanty Krusiński (? – 1794), nauczyciel świecki, profesor matematyki Szkoły Głównej Koronnej, wizytator generalny. W 1788 wyznaczony na wizytatora szkół prowincji małopolskiej, wizytował szkoły w Wydziale Małopolskim, Wołyńskim i Podolskim, a w 1789 w Wydziale Wielkopolskim. Jan Ryś, Krusiński Jan Kanty (? – 1794), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 339.

45 Adam Massalski, Ewa Kula, *Komisja Edukacji Narodowej. Szkoły w Wydziale Wołyńskim i Ukraińskim*, p. 80.

46 *Listy z prowincji*, p. 275.

47 Adam Massalski, Ancypa Feliks, nauczyciel świecki, in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 76–77.

48 Józef Jan Kanty Muszyński (1750–1793), nauczyciel świecki, profesor prawa Szkoły Głównej Koronnej, wizytator generalny. Współpracował z H. Kollątajem nad reformą Szkoły Głównej Koronnej. Doktorat z teologii uzyskał w 1781, a z prawa w 1789. W l. 1788–1789 z polecenia Komisji Edukacji Narodowej był generalnym wizytatorem. Jan Ryś, Muszyński Józef Jan Kanty (1750–1793), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, p. 433–434.

49 Informację o wystąpieniu F. Ancypy ze stanu akademickiego w roku 1788/1789 podaje też Irena Szybiak. Zob. Irena Szybiak, *Nauczyciele szkół średnich Komisji Edukacji Narodowej*, seria: Monografie z Dziejów Oświaty, t. 25, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980, p. 104.

50 *Instrukcje dla wizytatorów*, p. 180; *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla Stanu Akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, red. nauk. Kalina Bartnicka, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa, 2015, p. 152.

slabego zdrowia, co jak się wydaje odsunęło możliwość zastosowania wobec niego kary „oddalenia od stanu akademickiego”, zgodnie z treścią rozdziału XXIV *Ustaw*⁵¹.

Praca nauczycielska ekszezuity ks. Marcina Ancypy oraz jego brata, nauczyciela świeckiego Feliksa Ancypy wywoływała cały szereg konfliktów i napięć w szkołach. Brak akceptacji dla nauczycieli świeckich ze strony ks. M. Ancypy powodował zatargi, dla których załagodzenia stosowano przeniesienie go do innych szkół. Fakt zaś pozostawania w związku małżeńskim przez F. Ancypę był powodem, dla którego władze sugerowały jego odejście ze stanu akademickiego. Dodać wypada, że w drugim dziesięcioleciu działalności Komisji Edukacji Narodowej, w szkołach Wydziału Wołyńskiego i Ukraińskiego ks. Marcin Ancypa nie był jedynym ekszezuity, a Feliks Ancypa nie był jedynym żonatym świeckim nauczycielem. Przyczyn negatywnych ocen ich pracy należy zatem upatrywać poza ich formalnym statusem w stanie akademickim.

Źródła drukowane i literatura

- Instrukcje dla wizytatorów generalnych szkół Komisji Edukacji Narodowej 1774–1794*, oprac. Kalina Bartnicka i Irena Szybiak, seria: Archiwum Dziejów Oświaty, t. 7, Wrocław–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1976.
- Listy z prowincji. Korespondencja wizytatorów generalnych, rektorów i nauczycieli ze Szkołą Główną Koronną 1779–1794*, zebrala, wstępem i przypisami oraz indeksami opatrzyła Kamilla Mrozowska, Warszawa: Wydawnictwa Instytutu Historii Nauki PAN, 1998.
- Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1778–1780*, wyd. Teodor Wierzbowski, zeszyt 38, Warszawa: z zapomogi Kasy im. Dr Józefa Mianowskiego, 1913.
- Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1781–1785*, wyd. Teodor Wierzbowski, zeszyt 39, Warszawa: z zapomogi Kasy im. Dr Józefa Mianowskiego, 1915.
- Raporty generalnych wizytatorów z lat 1774–1782*, wyd. Teodor Wierzbowski, zeszyt 25, Warszawa: z zapomogi Kasy im. Dr Józefa Mianowskiego, 1907.
- Raporty generalnych wizytatorów z r. 1783*, wyd. Teodor Wierzbowski, zeszyt 26, Warszawa: z zapomogi Kasy im. Dr Józefa Mianowskiego, 1910, p. 73.
- Raporty generalnych wizytatorów z r. 1784*, wyd. Teodor Wierzbowski, zeszyt 27, Warszawa: z zapomogi Kasy im. Dr Józefa Mianowskiego, 1911.
- Raporty generalnych wizytatorów z r. 1786*, wyd. Teodor Wierzbowski, zeszyt 29, Warszawa: z zapomogi Kasy im. Dr Józefa Mianowskiego, 1914.
- Raporty Szkoły Głównej Koronnej o generalnych wizytach szkół Komisji Edukacji Narodowej 1787–1793*, wybrała i wstępem poprzedziła Kamilla Mrozowska, seria: Archiwum Dziejów Oświaty, t. 10, Wrocław, 1981, p. 19, 43.
- Ustawy Kommissji Edukacji Narodowej dla Stanu Akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, red. nauk. Kalina Bartnicka, Warszawa: Ministerstwo Edukacji Narodowej, 2015.
- Bieś Andrzej Paweł, Omieciński Ignacy (1717–1783), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018, p. 463.

⁵¹ *Raporty Szkoły Głównej Koronnej o generalnych wizytach szkół Komisji Edukacji Narodowej 1787–1793*, wybrała i wstępem poprzedziła Kamilla Mrozowska, seria: Archiwum Dziejów Oświaty, t. 10, Wrocław, 1981, p. 19, 43.

- Buczek Katarzyna, *Kollataj Hugo ks. (1750–1812)*, in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018, p. 311–313.
- Chrzanowski Ignacy, *Komisja Edukacyjna i jej posiew*, Warszawa–Łódź: Nakład Gebethnera i Wolf-
fa, 1924.
- Fierich Jerzy, *Nauki rolnicze w szkołach średnich Komisji Edukacji Narodowej*, Kraków: Nakładem
Polskiej Akademii Umiejętności, 1950.
- Kamińska Janina, Kula Ewa, *Źródła do dziejów Komisji Edukacji Narodowej w zasobach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Akt Dawnych w Moskwie*, in: *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 2016, t. 53, p. 135–147.
- Kamińska Janina, *Universitatis Vilnensis. Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1792*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Wyższa Szkoła, 2004.
- Królíková Anna, Ancypa Marcin (1747 – po 1791), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018.
- Królíková Anna, Odynec Jan (1738 – po 1803), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018.
- Kula Ewa, Ślęczka Ryszard, Himonowski Antoni (1756–1830), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018.
- Kula Ewa, Wizytacja Adama Kazimierza Czartoryskiego szkół wołyńskich i ukraińskich i jej znaczenie dla Komisji Edukacji Narodowej, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 5: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Luomas. Pašaukimas. Užsiėmimas*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019, p. 157–177.
- Lorens Beata, Adam Kazimierz Joachim Czartoryski (1734–1823), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018.
- Ludwik Grzebień, *Słabniewicz Andrzej (1722–1786)*, in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018.
- Massalski Adam, Ancypa Feliks, nauczyciel świecki, in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018, p. 76–77.
- Massalski Adam, Kula Ewa, *Komisja Edukacji Narodowej. Szkoły w Wydziale Wołyńskim i Ukraińskim*, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 7 i 8, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018, p. 127–128.
- Massalski Adam, Ślęczka Ryszard, Jabłoński Wojciech Stanisław (? – 1786), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wałęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018, p. 252.
- Mrozowska Kamilla, *Walka o nauczycieli świeckich w dobie Komisji Edukacji Narodowej na terenie Korony*, Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1956.
- Pohoska Hanna, *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1957.

- Poplatek Jan, *Komisja Edukacji Narodowej. Udział byłych jezuitów w pracach Komisji Edukacji Narodowej*, uzup. L. Grzebień, Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1973.
- Ryś Jan, Bogdanowicz Walerian (? – 1819), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wąłęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018, p. 104.
- Ryś Jan, Garycki Bonifacy (1742–1822), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wąłęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018, p. 203.
- Ryś Jan, Kolendowicz Franciszek Stanisław Kostka (1738–1813), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wąłęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018, p. 310.
- Ryś Jan, Krusiński Jan Kanty (? – 1794), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wąłęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018, p. 339.
- Ryś Jan, Muszyński Józef Jan Kanty (1750–1793), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wąłęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018, p. 433–434.
- Ryś Jan, Oraczewski [Szczęsny] Feliks (1739–1799), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wąłęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018, p. 464–465.
- Szybiak Irena, *Nauczyciele szkół średnich Komisji Edukacji Narodowej*, seria: Monografie z Dziejów Oświaty, t. 25, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980.
- Szybiak Irena, Praktyka stanu nauczycielskiego w świetle instrukcji dla wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej, in: Irena Szybiak, *Szkola, nauczyciel, wychowanie*. Wybór studiów z okazji jubileuszu 75. urodzin i wieloletniej pracy naukowej, redakcja naukowa Janina Kamińska i Adam Fijałkowski, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016.
- Ślęczka R., Mecherzyński Mateusz, nauczyciel świecki, in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wąłęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018, p. 406–407.
- Topij-Stempińska Beata, Mokrzycki Nikodem (1743 – po 1791), in: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, red. A. Meissner, A. Wąłęga, seria: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela – koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, t. 2, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2018, p. 425–426.

EWA KULA – doktor habilitowany, profesor. Pracuje w Zakładzie Historii Oświaty i Wychowania w Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach. Obszary zainteresowań: historia wychowania i oświaty, historia szkolnictwa w Królestwie Polskim i w Rosji.

E-mail: ewa.kula@ujk.edu.pl

ORCID: 0000-0002-9529-2143

BROLIAI FELIKSAS IR MARTYMAS ANTIPAI, ARBA APIE TAUTINĖS EDUKACINĖS KOMISIJOS LAIKŲ MOKYTOJŲ DARBO SUNKUMUS

EWA KULA

Kelcų Jano Kochanowskio universitetas

1773 m. įsteigus Tautinę edukacinę komisiją, mokytojai vienuoliai, tarp jų ir jėzuitai, turėjo paklusti pasaulietinei švietimo administravimo vadovybei. Palaipsniui pedagogus dvasininkus keitė mokytojai pasauliečiai, išsilavinimą įgiję Lenkijos ir Lietuvos vyriausiosiose mokyklose Krokuvoje ir Vilniuje.

Straipsnyje analizuojama dviejų iš Lietuvos kilusių pedagogų – buvusio jėzuito Martyno Antipos ir jo brolio, mokytojo pasauliečio Felikso Antipos, – veikla Voluinės ir Ukrainos departamentų vidurinėse mokyklose. Pagrindinis dėmesys skiriamas brolių Antipų pasiekimams pedagogikos srityje bei jų darbo vertinimui, užfiksuotam tiek bendradarbių, tiek ir mokytojų veiklą tikrinusios vadovybės atsiliepimuose. Straipsnyje atskleidžiama, kad abiejų brolių pedagoginis darbas kėlė konfliktų ir įtampas mokyklose, kuriose jie dirbo. Viena iš konfliktų priežasčių buvo ideologiniai eksjėzuito nesutarimai su pasauliečiais mokytojais, privesdavę iki atviro priešiško. Mokyklų administracija, siekdama išspręsti konfliktus, perkeldavo pedagogą į kitą mokyklą, kurioje situacija pasikartodavo. Straipsnyje paliečiama ir kita, iki šiol mažiau istoriografijoje analizuota tema – pedagogo asmeninio gyvenimo įtaka jo karjerai. Atskleidžiama, kad Martyno Antipos brolis pasaulietis Feliksas buvo vedęs ir šis faktas taip pat turėjo įtakos pedagogo karjerai – būtent dėl šios priežasties mokyklų administracija rekomendavo mokytojui atsisakyti pedagoginio darbo valstybinėse mokyklose.

Reikšminiai žodžiai: Tautinė edukacinė komisija, vidurinių mokyklų mokytojai, kunigas Martynas Antipas, Feliksas Antipas, Voluinės ir Ukrainos departamentų mokyklos.